

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
IVANA LUČIĆA 3
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST

DIPLOMSKI RAD

IZMEĐU PRAVDE I OSVETE

Pojedinac i pravni sustav u *Michaelu Kohlhaasu* Heinricha von Kleista

Student:

Tvrtko Ivanišević

Mentor:

dr.sc. Slaven Jurić

Zagreb, rujan 2016.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. PRAVDA / OSVETA.....	4
2.1 Kohlhaas kao terorist?.....	6
2.2 Michael Kohlhaas i Hans Kohlhase.....	7
2.3 Martin Luther.....	9
3. DJELOVANJE / REAGIRANJE	12
3.1 Wenzel von Tronka.....	12
3.2 Proračunata nepromišljenost.....	14
3.3 Neumoljiva birokracija	16
4. SUDBINA / SLUČAJNOST	19
4.1 Priroda u službi sudbine.....	19
4.2 Lisbeth i tajanstvena gatara.....	21
4.3 Sudbina kao korektiv pravnom sustavu	23
5. ZAKLJUČAK.....	26
LITERATURA:.....	28

1. UVOD

Za pripovijest Heinricha von Kleista *Michael Kohlhaas* doista možemo reći da je jedno od najpoznatijih, a time i jedno od najdetaljnije analiziranih djela njemačkog romantizma. No svojim stilom i sadržajem, kao uostalom i ostala Kleistova djela, odupire se lakoj analizi i iznova rađa polemike i suprotstavljene stavove.

Od prvog fragmentarnog objavljivanja 1808., a posebno nakon objavljivanja potpunog teksta 1810. godine u zbirci *Gesammelte Erzählungen*, ova pripovijest o istoimenom trgovcu konjima i njegovoj potrazi za pravdom privlačila je pažnju, kako čitatelja tako i književne kritike. Zbog svog sadržaja posebno je bila podložna raznim političkim tumačenjima pa se tako i njena recepcija uvelike temeljila na suvremenoj političkoj klimi, a tekst se često tumačio u odnosu s dominantnim ideologijama. Izvan književno-kritičkih djela recepciju ove pripovijesti ipak najlakše možemo pratiti proučavajući pokušaje prijenosa u druge medije, kao što su film ili televizija, kojih je bilo nekoliko u prošlom i ovom stoljeću. Likovi, vrijeme i mjesto odvijanja radnje su se često i mijenjali s raznim adaptacijama, ali sama srž je uvijek ostajala ista: pokušaj pojedinca da u sukobu sa sustavom dođe do pravde koja mu pripada. Upravo ta tema pripovijesti je donijela popularnost koja uspješno odolijeva prolasku vremena, jer bijes zbog nanesene nepravde je nešto što u zapadnoj kulturi trajno obilježava odnos pojedinca i kolektiva.

Sama fabula *Michaela Kohlhaasa* na prvi je pogled prilično jednostavna. Sredinom 16. stoljeća trgovcu konjima Michaelu Kohlhaasu protupravno su oduzeta dva konja od strane plemića Wenzela von Tronke i njegovog osoblja. Ti konji nakon izgladnjivanja i napornog rada gube na vrijednosti te postaju prikladni jedino za živodera. Nakon što ih pokuša povratiti u prijašnje stanje sudskim putem i u tome ne uspije, a u procesu mu pogiba i supruga, Kohlhaas shrvan tugom i željom za osvetom pribjegava nasilnim sredstvima kako bi došao do pravde i osvetio se plemiću. No nakon paleži i pljačke zaslugom poznatog vjerskog reformatora Martina Luthera prihvaća ponudu za amnestijom i do pravde ponovo pokušava doći sudskim putem. Uspijeva, ali uz to biva osuđen za svoje zločine i prihvaća kaznu smrću kako bi dokazao svoju vjeru u vladavinu prava.

No već s prvom rečenicom postaje nam jasno da ovo neće biti obična povijesna pripovijest. Michael Kohlhaas je odmah opisan kao „ ..., jedan od najčestitijih i podjednako najstrašnijih ljudi svojega doba.“ (Kleist, 1987:5). A prilikom daljnjeg iščitavanja teksta naići ćemo i na mnoge druge neobične ili proturječne elemente. Pripovijest u određenim trenutcima počinje žanrovski vrludati i od povijesnog prelaziti u fantastično pojavljivanjem proročanstava, viših sila i mogućeg zagrobnog života. Iskrivljava se i vremenski tijek događaja te se narativna struktura prikladna jednoj kronici pomalo pretvara u onu prikladniju bajci ili legendi. Svi ti elementi i pripovjedni postupci kod čitatelja stvaraju osjećaj začudnosti, potiču ga na promišljanje i izazivaju cijeli niz pitanja. Kao neka od njih mogli bi izdvojiti i ova: Je li Michael Kohlhaas stvarno takav borac za pravdu kako se to na prvi pogled čini? Odakle tajanstvena ciganka i proročanstvo u pripovijesti koja nosi podnaslov „Iz jedne stare kronike“, pri tome se uvelike oslanjajući na povijesne izvore? Može li se čovjek doista sam izboriti za pravdu koja mu pripada ili pravda može doći jedino od viših sila bez obzira na naše izbore i postupke?

Upravo potaknuti ovim pitanjima možemo iz teksta već pri prvom čitanju izvući nekoliko ključnih pojmova i njihovih međusobnih odnosa koje moramo detaljnije promisliti kako bi bilo moguće dublje razumijevanje ovog djela. Te odnose u mnogočemu možemo definirati kao opozicije, iako se pojmovi u stvari često prepliću odupirući se kategorizaciji. Kao najvažnije ovdje bih izdvojio tri odnosa koje ću prikazati služeći se binarnim opozicijama: *pravda-osveta*, *djelovanje-reagiranje* te *sudbina-slučajnost*.

O ovim odnosima mogli bismo mnogo zaključiti i iz detaljnije analize na razini jezičnog izraza kojega autor koristi prilikom opisivanja pojedinih događaja i likova ili uvođenja određenih ideja i pojmova. No, kako se zbog nedovoljnog poznavanja njemačkog jezika ne mogu upuštati u pomnu analizu koristeći se tekstom u njegovom izvornom obliku, u ovom radu uvelike ću se ograničiti na analizu tih odnosa na njihovoj značenjskoj razini. Koristeći prijevode u jezičnoj analizi riskiramo upasti u stupicu tuđeg razumijevanja teksta. Svaki prevoditelj u svoj prijevod dodaje i svoja obilježja birajući riječi, prilagođavajući ponekad čak i stilske značajke teksta kako bi ga prilagodio ciljanoj publici. Ponekad su takve intervencije još i daleko snažnije što

imamo izvrsnu priliku vidjeti uspoređujući dva hrvatska prijevoda ove pripovijesti, onaj Dobriše Cesarića iz 1947. s onim Lea Držića iz 1987., gdje u ranijem možemo vidjeti vjerojatne posljedice utjecaja tadašnje političke ideologije na shvaćanje teksta. U tom slučaju izbačeni su bilo kakvi „fantastično-okultni“ elementi „...koji znatno slabe utisak ove jedinstveno pisane novele...“(Cesarić, u Kleist,1947:96). Osobno se nipošto ne slažem s ovom tvrdnjom, ali nam ovakva intervencija prevoditelja izvrsno može poslužiti, jer nam pruža priliku vidjeti koliko bi se doista razlikovalo tumačenje ovog teksta da u potpunosti zanemarimo fantastične elemente.

I zato ću se u ovom radu ponajviše baviti upravo promišljanjima o spomenutim pojmovima i obilježjima te njihovom značenju, kako u tekstu tako i u poetici ili pogledima na svijet samog autora, kako bih pokušao odgonetnuti i razumjeti začudne elemente i postupke kojima se autor koristio u ovoj pripovijesti. Time ću, nadam se, pokazati koliko su oni zaista važni pri prijenosu autorove poruke čitateljima.

2. PRAVDA / OSVETA

Mogli bismo početi s pokušajem definicije ova dva pojma. Pravdu rječnik hrvatskog jezika definira kao „ideal ili zakonima i običajima utemeljeno stanje u kojem svatko čuva ili dobiva materijalna i duhovna dobra bez štete po drugoga;“ (Anić, 1994). Ako pak potražimo osvetu naći ćemo sljedeću definiciju: „postupak kojim se pokušava uzvratiti nanescena bol, uvreda, gubitak“ (Anić, 1994). Po ovim definicijama mogli bismo zaključiti da je pravda stanje određene ravnoteže u zajednici a osvetu bi mogli shvatiti i kao pokušaj da se ta ravnoteža povрати nakon što je narušena nekim, najčešće nasilnim, činom. No postupak osвете je i sam nasilan pa se ravnoteža sve više narušava i otvara prostor za nekontrolirane cikluse osвете koji se mogu protezati i generacijama. I zato takve pokušaje povratka do ideala pravde pokušavamo kontrolirati zakonima ili propisima.

Među najstarijim očuvanim pisanim spomenicima ljudske vrste vrlo često nalazimo upravo zakone ili propise. Takvi zakoni su često očuvani i zbog načina na koji su zabilježeni, uklesani ili urezani u trajne materijale poput kamena ili metala. Iz toga vidimo da je njihova vrijednost zajednicama bila stalna i mnogo su manje bili podložni promjenama od privremenih stvari poput proglasa ili obavijesti koje su mogle biti predane i nekim drugim, manje trajnim materijalima. Oni, među ostalim, vrlo često određuju i što je potrebno učiniti kako bi se kaznili oni koji su svojim postupcima, kao što su na primjer krađa ili ubojstvo, poremetili društvenu ravnotežu, ali i kako se ta ravnoteža može vratiti osiguravajući neku vrstu obeštećenja ili „zadovoljštine“ žrtvama takvih postupaka. To se do razvoja onoga što možemo smatrati modernim oblicima prava uglavnom postizalo onim što nazivamo *lex talionis* ili zakon odmazde. Kazne za postupke koji štete zajednici su takvom vrstom zakona propisane unaprijed i svojom težinom bi trebale odgovarati samom postupku. Zbog toga taj princip često nazivamo i „oko za oko, zub za zub“. Takvim kaznama željelo se unaprijed zastrašiti moguće prijestupnike, ali i urediti već postojeće običaje po kojima se provodila odmazda. Jer nekontrolirana odmazda mogla bi, kako smo već prije spomenuli, dodatno narušiti društvenu ravnotežu i time dovesti u opasnost i one koji se nalaze na položajima moći, najčešće upravo zakonodavci ili oni koji na njih imaju velik utjecaj. Zakone je trebalo i provoditi te tako nastaju institucije kao što je sudstvo, a za očuvanje reda i hvatanje onih

koji ga narušavaju organiziraju se izvršni organi poput privremenih ili stalnih redarstvenika. Potraga za odmazdom, ili čak pravdom, polako prelazi iz domene pojedinca i skupina vezanih krvnim i rodovskim vezama u domenu šireg društva, koje danas nazivamo modernom državom. Time se provedba zakona također i depersonalizira, a naglasak se stavlja na instituciju te pomiče s pojedinca koji u njoj u tom trenutku obnaša funkciju.

Tako dolazimo do onoga što bismo danas mogli nazvati razgraničenjem pravde i osвете. Postoje mnoga viđenja i definicije i jednog i drugog, od vjerskih i moralnih do onih propisanih zakonima, a o nekima od njih će riječi biti i kasnije, ali ono u čemu se vjerojatno većina ljudi u modernom društvu može složiti su dvije stvari. Prva jest to da *osvetu* pokreću *emocije* dok bi *pravda* trebala biti posve *racionalna*, a druga to da je osвета *osobna i pristrana* dok bi pravda trebala biti *nepristrana i društveni, javni interes*.

No put do tog razgraničenja je trajao veoma dugo te je često i krivudao ili se vraćao unazad. Naročito prilikom razdoblja velikih previranja u društvima je provođenje pravde i dalje bilo ostavljano u domeni pojedinaca ili manjih skupina. Takvo provođenje se pokušavalo urediti zakonima, ali i oni su ponekad samo odražavali koja od strana u nekom sporu posjeduje dovoljno snage da svoju volju nametne onim drugima. Također se često javljao i problem koji je u ovom tekstu posebno istaknut. Kao što smo već spominjali, zakoni i pravni sustav u razvijenim društvima služe za očuvanje reda, a time i položaja vladajuće elite. Pravda postaje manje bitna i najvažnije je očuvati red i mir, a uz njih i postojeće položaje. No kako bi to uspjeli pravni sustav *mora biti viđen kao nepogrješiv i nepovrediv* (Allan, 2003:244, op.a. moj naglasak). Takav pravni sustav se i u ovoj pripovijesti na svaki način želi očuvati. Opetovane Kohlhaasove tužbe ga prvo dovode na glas kao „drskog pravdaša“ (Kleist, 1987:27), koji nikako više ne smije ponovno pokretati isto pitanje, jer time uznemirava sud. Nakon njegove nasilne potrage za pravdom i kasnija Kohlhaasova smrtna presuda ne dolazi zbog njegovih paleža ili pljački nego upravo zbog „kršenja zemaljskog mira“ (ibid:105) ili, kako je to predložio Elystan Griffiths, zato jer bi povlačenje od tužbe na želju saskog elektora dovelo u pitanje sliku sudskog sustava u javnosti, a time i samog cara Svetog rimskog carstva (Griffiths, 2005:139).

2.1 Kohlhaas kao terorist?

Shvaćanja pravde i osvete razlikovala su se i u vremenu u kojemu se odigrava radnja *Michaela Kohlhaasa* i u onome u kojemu je djelo nastalo. Uz to i današnje nam vrijeme donosi i neke potpuno drugačije poglede koji posve sigurno utječu na naše shvaćanje postupaka likova i toga što možemo smatrati pravdom ili osvetom, te na koji način je prihvatljivo do njih doći. Tako na primjer postoje i kritičari koji će postupke glavnog lika i njegovih ljudi promatrati kroz prizmu problema koji potresaju svijet u posljednjim desetljećima te će tako postaviti i prilično oštro pitanje: Je li Michael Kohlhaas terorist? (Wittkowski, 2000, prema Champlin, 2012:443).

Prema današnjim shvaćanjima nasilje kojim se Kohlhaas koristi kako bi izborio pravdu doista se može nazvati upravo terorizmom. On sa svojim ljudima nasilno ulazi u tuđe posjede, uništava ih i pljačka te pritom ubija žene i djecu (Kleist, 1987:39), a kasnije u više navrata pali kuće nedužnih građana u gradovima poput Wittenberga ili Leipziga (ibid:45,51) za koje smatra da pružaju utočište plemiću von Tronki, kako bi prisilio vlasti da mu ga predaju. Također, napada snage poslane protiv njega u svrhu uspostavljanja reda (ibid:46,51) i računa na potporu lokalnog stanovništva koje potpaljuje svojim mandatima u kojima im obećaje plijen dobiven u pohodima na gradove i u kojima, osim zahtjeva, izlaže i svoje političke stavove (ibid:44,51). Nakon toga uspostavlja čak i „provizornu svjetsku vladu“ (ibid:52) kako bi pribavio kakav-takav legitimitet za svoje napade.

Od svih tih postupaka upravo mandati ili manifesti koje Kohlhaas izdaje mogu nam zadati najviše pitanja. Razbojnici i palikuće ne izdaju političke programe niti se zagrću plaštom legitimnosti osnivajući svoje komune i „svjetske vlade“. S druge strane, borci za slobodu ili revolucionari često pribjegavaju sličnim metodama kako bi financirali svoju borbu ili na nju usmjerili pažnju šire javnosti. Međutim, tu se mišljenja kritičara razilaze, te neki takve postupke shvaćaju kao terorizam dok drugi misle da se radi o „egzemplarnom borcu pokreta otpora“ (Wittkowski, prema Champlin, 2012:443). Većina pak kritičara koji se bave tom temom nalaze svoju poziciju negdje u sredini jer se njegovi postupci ne mogu lako smjestiti niti u jednu niti u drugu kategoriju (Schmitt ili Kittler, prema Champlin, 2012:443). I doista i sam Kleist u tim trenutcima Kohlhaasa opisuje na posve drugačiji način nego prije, pojam osveta zamjenjuje pravdu, a pri opisu

cijelog tog pothvata pojavljuju se i fraze poput „ ; bila je to bolesna i nakazna zanesenost...“ (Kleist, 1987:45).

No ono što, po mom mišljenju, najviše upada u oči i naglašava tu nemogućnost određivanja Kohlhaasovih postupaka tijekom te nasilne epizode jest njegovo odustajanje od svih mandata i planova za „uspostavljanjem boljeg reda“ (ibid:52). Čim mu je pomalo uvijeno obećana amnestija i dana nada da će se u procesu protiv von Tronke presuditi u njegovu korist, on polaže oružje i raspušta svoje ljude (ibid:69) te se u tren oka iz „anđela smrti“ (ibid:70) pretvara u poslušnog građanina koji čeka odluku suda. Do kraja teksta više nema nikakvih spomena njegovih političkih nastojanja, što bi naravno u očima vladara tog doba i bio najveći zločin, kako smo već spomenuli, jer otvoreno narušava postojeći politički sustav. Pljačke i palež su stvari koje se lako mogu zaboraviti, naročito u slučaju da se sav plijen preda vladaru (ibid:69), ali poticanje masa na pobunu protiv ustaljenog poretka rezultiralo bi najčešće smrću. I doista, povijesni lik Hansa Kohlhaasa, na kojem je pripovijest o Michaelu Kohlhaasu i temeljena, za svoje zločine kažnjen je smrću mučenjem na kotaču, a možemo saznati da se takva smrt smatrala nečasnom u razdoblju srednjeg vijeka (Hotz i Davies, 1987:18) dok je Kohlhaas pogubljen odrublivanjem glave (Kleist 1987:138), što je pak bila kazna koja se čuvala za više staleže. Čini se posve jasno da je Kleist pokušao ublažiti Kohlhaasove postupke u očima čitatelja dajući im i političku dimenziju, od čega je zatim morao odustati pomalo naprasno kako bi pripovijest nastavila planiranim tokom. Takav zaključak mogli bismo dodatno potvrditi uspoređujući povijesne događaje i one iz Kleistove pripovijesti.

2.2 Michael Kohlhaas i Hans Kohlase

Kroz godine postojale su mnoge teorije kojim je točno povijesnim dokumentima Kleist imao pristup pišući svoje djelo, no većina kritičara misli da se radilo o *Märckische Chronic* berlinskog učitelja Petera Hafftiza (1525-1603) koja je objavljena 1731. godine (Hotz i Davies, 1987:10). U toj kronici opisan je slučaj Hansa Kohlhaasa i iz tog materijala može se, uz proučavanje zakona, dobiti slika već spominjane razlike u poimanju prihvatljivosti određenih postupaka u to doba i ono u kojemu nastaje Kleistova pripovijest.

Hans Kohlhase također prvo pribjegava zakonskim rješenjima i šalje više tužbi nadležnom sudu, to jest dvoru saskog elektora. Nakon što se tužbe ne rješavaju u njegovu korist on pribjegava nasilju kako bi izborio svoje pravo. Po mišljenju autora Ingrid Hotz i Paula Daviesa, nasilni postupci Kohlhasea bili su legitimizirani običajnim pravom proizašlim iz prava srednjeg vijeka gdje je institut *viteške zavade* omogućavao pojedincima da potraže pravdu oružjem nakon što su iscrpili sve druge zakonske alternative. Takve zavade uključivale su i pljačke i palež te su se često mogle usporediti s pravim malim ratovima. Jedan od temeljnih uvjeta za legalnost takve zavade bila je također i njezina najava putem glasnika tri dana prije njena početka. I iako Hans Kohlhase nije bio vitez, a i sam institut viteške zavade je ukinut pedesetak godina prije događaja u kronici, Hotz i Davies smatraju da autor kronike njegove postupke ne opisuje kao nelegitimne, jer i sam dijeli srednjovjekovni koncept prava na otpor u slučaju arbitarnosti ili nepravde autoriteta. Čak se čini da i povijesni Martin Luther u svojim pismima Hansu Kohlhaseu ne osuđuje posve njegove postupke, nego samo želi spriječiti daljnje neprilike. Kohlhase ipak na kraju umire bez dobivene zadovoljštine, ali autor kronike naglašava mogućnost da je njegova smrt možda bila nepravedna dajući svoje mišljenje da je i brandenburški elektor požalio zbog svoje presude.

Kleist u svojoj pripovijesti koristi mnoge od opisanih događaja iz kronike, počevši od slanja Kohlhaasove odluke plemiću Wenzelu von Tronki tri dana prije napada (Kleist, 1987:37). Taj čin i njegovo precizno vremensko smještanje jasno evocira spomenuti institut viteške zavade. No Hotz i Davies smatraju da je Kleist morao promijeniti daljnji tok događaja kako bi kod čitatelja pobudio simpatije za Kohlhaasa. Dok se Kohlhase u kronici okreće pljački, jer njegov zahtjev i jest zahtjev za novčanom odštetom, Kohlhaas pak mora postati figura pojačanog moralnog značaja koja do kraja pripovijesti ne odustaje od svog zahtjeva za povratkom pravde i koja se uz to odriče svih sredstava skupljenih pljačkom (ibid:69). Njegovi ciljevi moraju biti uzvišeniji, jer bi ga inače čitatelji mogli lako otpisati kao običnog avanturista ili razbojnika, a trebali bi ga promatrati kao uglavnom pozitivnu figuru usprkos njegovim postupcima. Po mišljenju autora takve promjene nam pokazuju da se i u doba nastanka pripovijesti srednjovjekovni koncept zavade više nije smatrao zakonitim ili oprostivim pa je Kleist morao promijeniti dijelove povijesnih izvora kako bi borbu Michaela Kohlhaasa mogao približiti suvremenom shvaćanju zakona i propisa koje ne bi moglo lako prihvatiti

srednjovjekovno poimanje osobnih „prava“. No u isto vrijeme Kleist pojačava zakonski položaj svoga lika dajući mu dodatni legitimitet viteške zavade, jer će čitatelj zasigurno primjeniti drugačije standarde na zakone i običaje koji se provode u udaljenoj prošlosti. (Hotz i Davies, 1987).

Takvo shvaćanje promjena koje Kleist uvodi u povijesne događaje doista bi moglo objasniti hirovite Kohlhaasove postupke koji u jednom času provodi reforme državnog sustava na svoju ruku, uspostavljajući nešto što bi se moglo smatrati čak i zasebnom državom (Kleist, 1987:52), a u drugom se krotko vraća pod okrilje sustava koji ga je već jednom iznevjerio (ibid:69).

Ono što njegovu prividnu borbu za univerzalnu pravdu, a ne osobnu osvetu, stavlja u pitanje je napuštanje reformi, ali i svojih sljedbenika. No Kleist je možda upravo to želio postići. Postavljajući Kohlhaasa u potpuno drugačiji položaj od Hansa Kohlhasea i dajući mu daleko više moći, što mu omogućava da započne i političko djelovanje, koje se istovremeno prikazuje kao ludost (Kleist, 1987:45,52,55), Kleist nam ovdje pokazuje uistinu negativno djelovanje moći čak i na najpoštenija čovjeka. Kohlhaas s vremenom postaje jednak, ako ne i gori od, plemiću kojeg progoni ili saskom elektoru koji vlada tim korumpiranim sustavom. Na teritoriju pod svojom kontrolom on se nalazi u poziciji onoga koji dijeli pravdu uz to što je zahtijeva. Organizira čak i suđenja svojim vojnicima i to ne zbog pljačkanja, već zato što to čine protiv njegove volje (ibid:55). Kako nam na to ukazuje Griffiths, tekst ovdje poprima sve jači satirički ton, a svoj vrhunac doseže kad se Kohlhaas pojavljuje u javnosti s velikim kerubinskim mačem na crvenom kožnatom jastuku ukrašenom zlatnim resama i pratnjom od dvanaest slugu sa zapaljenim bakljama (ibid:55). Što se više predstavlja kao instrument Božje pravde to je bliže arbitrarnosti autoriteta koja karakterizira Wenzela von Tronku. (Griffiths, 2005:139). Jedino što Kohlhaasa može trgnuti iz njegovog ludila jest objava Martina Luthera (Kleist, 1987:55). Njegovim upletanjem u događaje dolazimo do sljedećeg razilaženja u pojmovima osвете i pravde, a to je ono vjerske prirode.

2.3 Martin Luther

Kao što smo ranije spomenuli, kronika nam govori kako je Martin Luther doista pisao Hansu Kohlhaseu kako bi ga pokušao umiriti i zaustaviti njegove pljačkaške

pohode. Tom prilikom mu kaže da će Bog njegovu nepravdu iznijeti na sunce i dati mu pravdu ako odustane od svoje osvete i slavi ga (Hotz i Davies, 1987:11).

Kleist takvu poruku uvelike zaoštava te se Luther na Kohlhaasa obrušava s gnjevom pravednika i niti jednom riječi ne daje do znanja da bi mogao imati ikakve simpatije prema njegovoj borbi. U tom pismu čak zaziva i vješanje i kotač kao kaznu za njegov bunt protiv zemaljskog gospodara koji nije, a i ne može biti, odgovoran za ono što njegovi sluge rade, a naročito ako mu oni skrivaju informacije (Kleist, 1987:54). Kohlhaas, potresen ovim pismom, pod krinkom odlazi do Luthera u Wittenberg kako bi ga uvjerio da je pravedan čovjek i da će, ako je istina da zemaljski gospodar, to jest saski elektor, ništa ne zna o njegovu slučaju, položiti oružje i poći u Dresden kako bi pred sudom izložio svoj slučaj (ibid 56,57). Dijalog koji se razvija između njih dvojice jedan je od najzanimljivijih dijelova ove pripovijesti. Luther bi trebao zastupati kršćanski nauk dok je Kohlhaas rastrgnut između vjerskog učenja i svog istančanog osjećaja za pravednost, kojeg Kleist ranije uspoređuje sa zlatarskom vagom (ibid:13), koji dolazi iz njega samoga. On smatra da je isključen iz zajednice time što mu je uskraćena zaštita zakona (ibid:58) i sad se mora sam pobrinuti za pravdu. Na takav stav mu Luther odgovara da na to nema pravo, jer nitko osim Boga ne može suditi zemaljskom gospodaru zbog odabira loših slugu (ibid), čime se stavlja na stranu vladajuće elite i zapravo opravdava korupciju na dvoru kao nešto na što čovjek ne može, ali ni ne smije, utjecati.

Nakon što su se ipak donekle sporazumjeli i dogovorili oko posredovanja za amnestiju, Kohlhaas se poželi pričestiti, no Luther mu tu pričest uskraćuje, jer se ne želi pokajati, odnosno oprostiti plemiću von Tronki (ibid:61). Luther na to po kršćanskom nauku i ima pravo, jer se za oprost vjernik mora iskreno pokajati, ali Kleist nam ovdje vješto usađuje sumnju u njegove pobude. Tokom cijele ove epizode Luthera prikazuje kao razdražljivog, strogog i zlovoljnog te zajedno s Kohlhaasom ostajemo zbunjeni (ibid:62) pred ponašanjem ovog „svetog“ čovjeka. Da li se doista radi o posve vjerskoj stvari ili je Luther ustvari iznerviran Kohlhaasovim nepokoravanjem vjerskim i zemaljskim autoritetima? Razni autori na slična pitanja nude različita rješenja, no ono što možemo saznati iz povijesnih dokumenata govori nam da je Luther stvarno bio osoba koja je istovremeno bila puna pobožnosti, ali i arogancije i uvjerenosti u svoju

vlastitu pravednost. To nam dokazuju i njegovi pamfleti koje je pisao o Seljačkim ratovima ili bunama koje su u to doba bjesnile Njemačkom:

„Pobunjenik nije dostojan racionalnih argumenata, jer ih ne prihvaća. Takvim ljudima morate odgovoriti šakom, dok im znoj ne počne teći s noseva. Seljaci nisu željeli slušati; nisu dopustili da im itko išta kaže i zato se njihove uši sad moraju odčepiti metcima mušketa dok im glave ne poskoče s ramena.“ (Luther, prema Kuhns, 1983:87, op.a. moj prijevod).

Luther je tako i povijesno i u ovoj pripovijesti osoba koja se nalazi na prostoru između vjerskog nauka i očuvanja društvenog reda pod svaku cijenu. U skladu s time, na Kohlhaasovu priču reagira onako kako od njega i možemo očekivati: „...i s osuđivanjem i sa suosjećanjem.“ (Kuhns, 1983:87).

Kohlhaas i njegovi osjećaji pravednosti te želja za osvetom također odaju sličnu dualnost koju možemo vidjeti i kod Luthera. Kohlhaas je istovremeno prikazan i kao pravedan, blag, obiteljski čovjek, no i kao nekontrolirani osvjetnik koji ne želi odustati od svojih zahtjeva pa makar i po cijenu vlastitog života. Kleist ga takvim prikazuje, jer njegov pogled na svijet zahtijeva upravo takvu dualnost. Po tom pogledu je svaki čovjek vođen i razumom i osjećajima, a Kleist nam želi reći da se ne možemo pouzdati niti u jedno niti u drugo. Razum i znanost nam donose samo fragmentiranu sliku o svijetu dok je unutarnji glas još manje pouzdan. Kako Kleist piše u jednom pismu:

„Isti glas koji kršćaninu govori da oprostí svom neprijatelju, govori pacifičkom otočaninu da ga ispeče i onda pojede s velikom pobožnošću.“ (Kleist, prema Reeves, 1990:286).

Kohlhaas bi kao dobar kršćanin trebao oprostiti svojim neprijateljima, no on se, kako ga Kuhns vidi, poput nekog antičkog tragičnog heroja ne zaustavlja dok pravda ne bude zadovoljena i osveta postignuta (Kuhns, 1983:74). Pravdu i osvetu Kohlhaas i postiže ali na način koji će nas odvesti od povijesne kronike prema fantastičnoj priči o čemu će kasnije biti više riječi.

3. DJELOVANJE / REAGIRANJE

Kao drugu opoziciju izdvojio sam *djelovanje/reagiranje*. Oko samog naziva ove opozicije dvoumio sam se neko vrijeme, jer se u književno-kritičkim djelima o Kleistovim djelima mnogo češće spominje opozicija između *aktivnog* i *pasivnog*. Na primjer, Kohlhaas aktivno djeluje ili pasivno trpi hirove sudbine (Benno von Wiese, prema Landwehr, 1992b:446), aktivno i svjesno donosi odluke ili pasivnom osjetljivošću prima odluke od drugih (Kaiser, 2011:57), i tako dalje. No, moje mišljenje je da ne možemo govoriti o pasivnosti glavnog protagonista niti u jednom dijelu pripovijesti. Sve što Kohlhaas čini podređeno je samo jednom cilju, postizanju pravde. Iako se u drugom dijelu pripovijesti, nakon prihvaćanja amnestije do samog smaknuća (Kleist, 1987:69-139), može činiti da odustaje od aktivnog traganja za pravdom on samo mijenja način na koji to čini, to jest vraća se potraživanju pravde unutar sistema. Takvo potraživanje ne uključuje tako spektakularne poteze kao što su palež ili pljačka, ali i dalje zahtijeva aktivni trud kroz korespondenciju ili druge komunikacije s odvjetnicima te sudskim i dvorskim dužnosnicima (ibid:72). Ono o čemu svakako možemo govoriti jest način na koji Kohlhaas, ali i svi drugi likovi u pripovijesti, postupaju i donosi svoje odluke. Radi li se o samostalnom djelovanju i odlučivanju ili je ono pak ograničeno postupcima i odlukama drugih?

3.1 *Wenzel von Tronka*

Od samog početka pripovijesti, to jest od incidenta koji je i započeo cijelu lavinu događaja, možemo vidjeti koliko se protagonist lomi između djelovanja po svojoj savjesti i djelovanja koje mu je nametnuto izvana tj. reagiranja na postupke drugih. Društvena svijest, ali i želja da izbjegne sukob, Kohlhaasa tjera da se pokori zapovijedima hirovitog plemića Wenzela von Tronke (Kleist, 1987:6), iako mu njegov urođeni osjećaj za pravednost jasno govori da se radi o „nezakonitom iznuđivanju“ (ibid:7). Međutim, u takvim situacijama ne možemo se uvijek pouzdati u vlastiti osjećaj za pravednost, jer, kao što sam prije i spomenuo, pravedno nije uvijek isto što i pravno. Kohlhaas je veoma svjestan te distinkcije i bez obzira na to što nije upoznat s odredbom koja bi od njega tražila putnu ispravu on ne sumnja u mogućnost da je takva odredba donesena i spreman je obećati da će istu izvaditi prilikom prolaska kroz Dresden

(ibid:9). Njegova vjera u pravni poredak još nije narušena i on je spreman prihvatiti ovakav rasplet događaja ma koliko mu se on činio nelogičnim. Kohlhaas u ovom incidentu samo reagira, ali ne pokušava djelovati, djelomično zbog implicitne prijetnje nasiljem (ibid:10), a djelomično zbog ograničenja koje mu nameće društveni i pravni poredak.

Naravno, osim iz Kohlhaasovog kuta ovaj incident također možemo promotriti i kroz druge aktere koji u njemu sudjeluju. Najvažnijim se čini upravo onaj čija volja određuje razvoj situacije, a to je plemić Wenzel von Tronka. S obzirom na njegov društveni položaj on se jedini nalazi u poziciji koja ga oslobađa od potrebe za reagiranjem i omogućava mu potpuno samostalno djelovanje. Von Tronka se ipak u ovoj situaciji ne postavlja previše čvrsto i ubrzo stvaramo dojam da se radi o čovjeku zaista slabe volje čijim postupcima, bar u ovom trenutku, većim dijelom upravljaju njegovi podređeni, kao što su kaštelan i upravitelj, a kad odlučuje za sebe slijedi svoje hirove poput razmaženog djeteta (ibid:9,10). Takvo ponašanje moglo bi se djelomično opravdati nedostatkom interesa za stvari vezane za trgovinu, jer je to područje u kojemu plemstvo povijesno nije izravno sudjelovalo i može se pretpostaviti da nije upoznat sa svim pojedinostima vezanim uz to područje. Ali, ako uzmemo u obzir i druge situacije u kojima sudjeluje čini se da ga Kleist i želi prikazati kao nekog tko ne djeluje samostalno već samo reagira na ono što se odvija oko njega. Wenzel von Tronka nikad ne zauzima mjesto pravog antagonista koji bi se svojim djelovanjem trebao suprotstavljati glavnom protagonistu, već je gotovo stalno u poziciji onoga koji reagira na protagonistovo djelovanje. Od trenutka u kojemu osvetnička Kohlhaasova četa upada u Tronkenburg (ibid:38) pa sve do samog kraja pripovijesti kao da je jednostavno nošen bujicom događaja. U bijegu pred Kohlhaasovim bijesom skriva se na raznim mjestima, čak i u ženskom samostanu Erlabrunnu (ibid:42), a i u situacijama gdje bi se trebao direktno suprotstavljati Kohlhaasu drugi govore i djeluju umjesto njega. To su poglavito njegovi rođaci Hinz i Kunz von Tronka (ibid:76 i 87), ali i drugi dvorski i državni dužnosnici koji ga se pokušavaju riješiti poput poslovičnog vrućeg kestena (ibid:49, 52). Ono što posebno podcrtava njegov nedostatak djelovanja je i to što se iz teksta ne može ni razabrati je li uopće tražio pomoć od rođaka u početnom sudskom procesu ili mu je ona jednostavno pružena zbog obiteljskih veza i želje za očuvanjem postojećeg poretka (ibid:24). Kao što sam i prije spominjao pravni sustav je, u to doba sastavljen poglavito

od plemstva, vrlo vjerojatno djelovao „instinktivno“ protiv onih koji bi mogli narušiti sliku o njegovoj nepogrešivosti. Lako možemo zamisliti da su von Tronkini rođaci koji su, s obzirom na svoje položaje peharnika i komornika kod izbornog kneza (ibid:24), imali veliki utjecaj na one koji donose sudske odluke, bez razmišljanja pomagali odbaciti bilo kakve optužbe podignute protiv svojih rođaka. Posebno ako bi ta tužba dolazila od strane običnog trgovca i „drskog pravaša“ (ibid:27). Svoje djelovanje komornik opravdava „lažnim podacima“ (ibid:64), ali teško je zamisliti da se plemić Wenzel von Tronka, gotovo potpuno inertan tijekom cijele pripovijesti, uopće potrudio dati bilo kakve podatke o cijelom slučaju.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da Wenzel von Tronka predstavlja idealan primjer lika koji ne djeluje niti odlučuje samostalno, nego samo reagira na ono što se događa oko njega. Ne možemo zapravo ni dokučiti njegovu motivaciju oduzimanja Kohlhaasovih konja, iako je moje mišljenje da tekst upućuje upravo na to da se više radi o nezainteresiranosti i reakciji na ono što mu drugi nude kao rješenje, nego o svjesnom djelovanju iz zlobe (ibid:9). Lik Michaela Kohlhaasa zadaje nam mnogo više problema.

3.2 Proračunata nepromišljenost

„Proračunata nepromišljenost“ (*calculating mindlessness*) izraz je kojim njemačka autorica Brigit Mara Kaiser opisuje Kohlhaasovo stanje uma u svojoj knjizi „*Figures of Simplicity*“ (Kaiser, 2011:76). Ona smatra da se stanje uma glavnog protagonista može usporediti i sa samom strukturom ove pripovijesti, koja je naizgled vrlo jednostavna, no već prilikom prvog čitanja nailazimo na beskrajne komplikacije i zaokrete u samoj fabuli (ibid:77). Kohlhaasova motivacija i stanje uma također na prvi pogled djeluju jednostavno, sve je podređeno potrazi za pravdom i ispravljanjem nepravde koja mu je učinjena. Ali, kao što sam već i prije napomenuo, njegova potraga prolazi kroz nebrojene probleme i preokrete, od sudova preko paleža i pljački do intervencija začuđujućih sila i same sudbine. Kaiser to promatra na način da je Kohlhaas spreman na sve te preokrete upravo zbog svog stanja uma, to jest da se njegov um nalazi u stanju koje je između svjesnog i nesvjesnog (ibid:77). Takvo stanje uma dopušta mu da „ostaje veoma otvoren prema utjecaju poteza njegovih protivnika i manevrira kroz neizmerno složenu mrežu situacija, slučajnosti i zahtjeva za djelovanjem.“ (ibid:83, op.a. moj prijevod). Ta otvorenost je upravo ono što mu omogućava izvanrednu prilagodljivost

novonastalim situacijama u kojima djeluje proračunato, ali ipak bez nekog posebnog promišljanja. Kad govorimo o opreci *reagiranje/djelovanje* možemo reći da iako *reagira* na postupke drugih, Kohlhaas i dalje uvijek *djeluje* kako bi ostvario svoje ciljeve.

Također, možemo zaključiti da njegovi protivnici, kao što su ranije spomenuti Wenzel von Tronka i ostalo plemstvo, ne posjeduju takvo stanje uma i osuđeni su na posve nepromišljeno reagiranje. To je posebno vidljivo u dijelu u kojem Kohlhaasovi odmetnici pobjeđuju sve veće i veće vojne snage koje se šalju protiv njih. Kohlhaas, za kojega nemamo nikakvih podataka da se ikad bavio vojničkim ili sličnim zanimanjima, svojim brzim reakcijama i odlučnošću pobjeđuje čak i, pretpostavljamo, iskusnije vojne zapovjednike koji zapovijedaju brojnijim jedinicama. Takav primjer možemo vidjeti u epizodi gdje u istom danu poražava dvije vojske koje su krenule protiv njega, „...odluči — obaviješten o dvostrukoj oluji koja se sprema protiv njega — suprotstaviti joj se *brzinom vihora* prije nego se ta oluja sruči na nj.“ (Kleist, 1987:51, op.a. moj naglasak). Njegova odmetnička četa doista napada obje vojske i, iako ne bez znatnih žrtava, obje pobjeđuje. Ključ ovog uspjeha je svakako iznenađenje i postavljanje protivnika u poziciju u kojoj može samo reagirati.

Kaiser smatra da Kohlhaas kroz sve već spomenute preokrete nikada ne gubi iz vida krajnji cilj, a to je potraga za pravdom. Zbog toga i govori o njegovoj promišljenosti te također navodi da su sve njegove odluke, čak i one koje se na prvi pogled čine iracionalne, u svojoj biti *poslovne* (ibid:83). To potkrepljuje i samim tekstom ove pripovijesti. Nakon smrti svoje žene Lisbeth Kohlhaas uzima samo toliko vremena da obavi pokop, „a onda se prihvatio *osvetničkog posla*.“ (Kleist, 1987:37, op.a. moj naglasak). Svoju vještinu trgovca i uspješnog poslovnog čovjeka stavlja u službu svoje potrage za pravdom, odnosno osvetom.

S ovim se tumačenjem ne mogu složiti u potpunosti, jer se Kleist previše trudi kako bi nam jezikom dočarao iracionalnost Kohlhaasove odmetničke faze i razliku između traganja za pravdom te traganja za osvetom. Uporabom pojedinih fraza, kao što su „nakazna i bolesna zanesenost“ (ibid:45), „ludo se osmjeli“ (ibid:51), „i mandat je nekako bezumno potpisao“ (ibid:52), i tako dalje, Kleist nam, čini se, želi pokazati Kohlhaasovo poniranje u bezumnost osvete u kojoj nakratko gubi iz vida svoj prvotni

cilj pravde. Njegova mentalna ravnoteža se ponovno uspostavlja tek nakon suočavanja s proglasom Martina Luthera. Nakon čitanja ovog proglasa on se mijenja i odustaje od načina na koji je do tada djelovao. „Nije trebalo više od ovo malo riječi da ga *iznenada razoruža u svoj njegovoj pogubnosti*.“ (ibid:56. op.a, moj naglasak).

No, ono u čemu se slažem jest da, bez obzira na racionalnost ili iracionalnost Kohlhaasovih pojedinih postupaka, on njima postiže svoj krajnji cilj. Jedini trenutak u kojemu ga izdaje njegova „proračunata nepromišljenost“ jest onaj gdje nasjeda na „ružnu lukavštinu“ i odgovara na Nagelschmidtovo pismo. (ibid:99-101) To je bio trenutak u kojem ga pravni sustav, koji je već gotovo pobijedio, ponovno zahvaća i šalje u smrt.

3.3 Neumoljiva birokracija

U razmatranju opozicije *djelovanje/ reagiranje* osim unutarnje motivacije likova moram se osvrnuti i na onu vanjsku, često nametnutu, motivaciju. Kohlhaas, kao i drugi likovi u ovoj pripovijesti, ne djeluje u društvenom i političkom vakuumu. Svi su oni sudionici u veoma formaliziranom i birokratiziranom društvenom i političkom sustavu. Takav sustav je kompliciran i u modernim državama, a u razjedinjenim njemačkim državama 16. stoljeća on je počivao na iznimno zamršenoj mreži odnosa moći i položaja. Tome možemo pridodati i kompleksnu mrežu rodbinskih odnosa koja je, kako možemo vidjeti i u ovom tekstu na primjeru obitelji von Tronka, često dodatno otežavala funkcioniranje sustava. Ti odnosi, od političkih do rodbinskih, često su diktirali obrasce ponašanja svih uključenih i time im drastično smanjivali mogućnost samostalnog odlučivanja i djelovanja.

Kohlhaas je na početku pripovijesti uzoran i dobar građanin koji uživa naklonost svih oko sebe zbog svojeg „dobročinstva i pravednosti“ (Kleist, 1987:5). Takvu sliku njegovog društvenog djelovanja Kleist i dodatno pojačava objašnjavajući motive koji stoje iza želje za istjerivanjem pravde. Kohlhaas načelno pokreće potragu za pravdom nakon incidenta u Trokenburgu u interesu „javne pravde“ (ibid:22), a ne samo zbog sebe te se također spominje njegova želja za zaštitom budućih putnika. No njegovi postupci se jednako lako, ako ne i lakše, mogu tumačiti i kao jednostavan pokušaj da umiri svoj povrijeđeni ego te dobije vlastitu zadovoljštinu.

Neki autori, kao što je Christiane Schreiber, Kohlhaasa ipak vide kao žrtvu arbitrarnih odluka aristokracije i smatraju ga borcem za prava građana (Schreiber, prema Griffiths, 2005:138). I uistinu, naizgled arbitrarne odluke aristokracije pokreću veći dio fabule, ali je li Kohlhaas doista jednostavno žrtva? Njegov posao trgovca konjima osigurava mu ugodan život, a tijekom svojih poslova i putovanja stekao je mnoge društvene veze:

„Osim toga, Kohlhaasu nije u rezidenciji nipošto nedostajalo prijatelja koji su obećali da će živo poduprijeti njegovu stvar; njegova razgranata trgovina konjima pribavila mu je poznanstava, a poštenje s kojim je vodio poslove naklonost najznatnijih ljudi u zemlji.“
(Kleist, 1987:23)

Iz navedenog ulomka možemo vidjeti da Kohlhaas veoma uspješno koristi sustav u svoju korist te da se ne pouzdaje samo u vladavinu prava već i u društvene veze koje je stvorio. Njegovi prijatelji obećaju mu pomoć i potporu, što vjerojatno znači da će „pogurati“ njegovu tužbu na sudu. On jednako računa na svoje veze koliko to čini i von Tronka, ali su nažalost von Tronkine obiteljske veze jače od Kohlhaasovih društvenih.

Nakon iscrpljivanja pravnih rješenja i svojih društvenih veza, iako postoje mišljenja da se još mogao obratiti i Vrhovnom sudu Svetog rimskog carstva (Griffiths, 2005:138), Kohlhaas se okreće nasilju kako bi osigurao svoja prava. Moglo bi se reći da u tom trenutku namjerno gubi svoj položaj u mreži moći, ali opet koristi svoj društveni položaj i u svoju zavadu uvlači svoje vjerne sluge (Kleist, 1987:39). To čini bez da je tražio njihovo mišljenje o tome u što se upuštaju, jednako arbitrarno kao što bi to napravio neki pripadnik aristokracije. Kako njegova četa raste on se nalazi u situaciji gdje svoje ljude mora naoružavati, hraniti i plaćati te je prisiljen odavati se sve većem nasilju i pljački uz svoju potragu za pravdom, kako bi ispunio sve svoje obaveze. Svoj položaj opravdava mandatima (ibid:44, 51, 52), ali se sve više zapliće u mrežu odnosa koja ga sprječava da djeluje i odlučuje samostalno. Iako se nakon amnestije pokušava izvući iz te mreže upravo njeni ostaci, kao što je prepiska s Nagelschmidtom, će na kraju biti ono što će ga osuditi na smrt.

Takve mreže odnosa jednako utječu i na njegove protivnike, ali i one koji bi se mogli smatrati njegovim zagovornicima i to do te mjere da neki smatraju da uistinu poništavaju osobnu odgovornost. Stephanie Barbé Hammer na primjer smatra:

„Praktično je — ne moralno ili metafizički — nemoguće dodijeliti krivnju ili odgovornost i jednoj osobi u društvu koje funkcionira tako birokratski kao ovo, jer nitko u niti jednom trenutku ne odlučuje ili djeluje samostalno nego uvijek zajedno s nekim i/ili reagira na spletkarenje drugih.“ (Hammer, 1994:143, op.a. moj prijevod)

Hammer također smatra i da nam Kleist to želi pokazati u drugom dijelu pripovijesti gdje seli fokus s Kohlhaasa na male borbe za moć pojedinaca, koje kao rezultat imaju potpuno arbitrarne, a ponekad i čudne, odluke (ibid:143). Takve odluke odlučiti će i sudbinu glavnog lika, i mnogih drugih, kao što je na primjer Wenzel von Tronka koji ipak na kraju biva osuđen na kaznu zatvora (Kleist, 1987:137). Osim toga, te odluke, smatra Hammer, dobivaju svoju zasebnu birokratsku snagu i slijede svoju vlastitu proceduralnu logiku, bez obzira na želje svojih donositelja (Hammer, 1994:147). To vrlo lako možemo vidjeti i na primjeru samog cara koji ne može utjecati na tijek postupka protiv Kohlhaasa za kršenje zemaljskog mira nakon što je on pokrenut (Kleist, 1987:119). Birokratski sustav je u takvim situacijama neumoljiv i nije mu bitno tko će pobijediti ili izgubiti dok god se borba odvija po njegovim pravilima.

Iz svega rečenog o opoziciji *djelovanje/reagiranje* možemo pokušati iščitati i kako Kleist promatra želju pojedinca da svojim djelovanjem utječe na sustav oko sebe. Pojedinaac, čak i tako izuzetan kao Kohlhaas, može napraviti mnogo toga, ali svi veliki pokušaji prouzročit će i jednako snažne reakcije okoline. Ne može pobijediti sustav samostalno, ali možda postoje i druge sile na svijetu, ili izvan njega, koje mu mogu pomoći. Time dolazimo do fantastičnih dijelova ove pripovijesti, koji naizgled toliko odudaraju od ostatka teksta da su vrlo često predmet književno-kritičkih prijepora, no čija je uporaba upravo ono što zaokružuje sliku svijeta koju nam Kleist želi dočarati.

4. SUDBINA / SLUČAJNOST

Treća i posljednja opozicija je *sudbina/slučajnost*, jer se većina događaja, kako u ovoj pripovijesti, tako i u svakodnevnom životu, može opisati kroz ova dva pojma. Pristup životu koji možemo nazvati mističnim ili religioznim češće će posezati za sudbinom kao objašnjenjem za iznenadne situacije ili preokrete, dok će onaj pristup koji nazivamo racionalističkim smatrati da se radi o slučajnostima uzrokovanim određenim sljedovima događaja ili prirodnim zakonima. Kao što sam i prije spominjao, ova pripovijest obiluje preokretima i iznenadnim situacijama koje bismo vrlo lako mogli okarakterizirati ili kao slučajnosti ili kao postupke neke više sile, to jest sudbine.

4.1 *Priroda u službi sudbine*

Sudbini ćemo najlakše pripisati situacije pokrenute posve prirodnim faktorima nad kojima čovjek nema gotovo nikakve kontrole. Jedan takav faktor su naravno vremenske prilike. Mogli bismo reći da u ovoj pripovijesti sve počinje od jednog nemilog događaja koji bi se gotovo sigurno odvio potpuno drugačije da su vremenske prilike bile povoljnije. Na raspoloženje plemića von Tronke zasigurno je utjecalo loše vrijeme praćeno kišom i vjetrom (Kleist, 1987:9,10) te uopće nije želio saslušati Kohlhaasove argumente (ibid:10). Da je vrijeme bilo drugačije, recimo sunčano i toplo, cijela stvar bi možda prošla uz bolje posljedice za sve aktere. Međutim, to nije jedini primjer gdje vrijeme utječe na razvoj događaja u pripovijesti. Kao primjer možemo uzeti i paleže koje Kohlhaas i njegova odmetnička četa podmeću u Wittenbergu i Leipzigu. Prvi uspijeva preko svih očekivanja zbog „oštrog sjevernjaka“ (ibid:47) koji je raspirivao vatru dok se prilikom drugog zbog „neprekidne kiše“ (ibid:52) požar nije uopće uspio raširiti i izgorjelo je svega „nekoliko sitničarija“ (ibid). Stanovnicima ovih mjesta uistinu se moglo činiti da se radi o okrutnoj sudbini za one u Wittenbergu ili pak dobroj sreći za one u Leipzigu, dok bi netko mogao jednostavno primijetiti da je Kohlhaas u drugom slučaju zakazao kao zapovjednik, jer je naredio postavljanje požara za vrijeme kišne oluje.

Kiša i vjetar se u ovim zgodama ipak mogu smatrati slučajnostima i nisu previše simbolični, ali postoje i druge vremenske pojave koje također utječu na tok radnje i prilično jasno predstavljaju višu silu, a to su gromovi i munje. Oni su oduvijek bili

veoma bogati simbolikom u mnogim kulturama kako zbog svoje razorne moći, tako i svoje nepredvidljivosti te su često pripisivani najmoćnijim božanstvima kao nositelji kazne ili upozorenja. Također, početkom 19. stoljeća, kad nastaje i ova pripovijest, elektricitet i sve njegove pojavnosti su bile predmetom intenzivnog proučavanja i mnogih novih znanstvenih otkrića. Javljaju se tu i mnoge pseudoznanosti, na primjer mesmerizam, kao „prethodnice znanstvenog proučavanja elektromagnetizma i središnjeg živčanog sustava (mozga)“ (Užarević, 2008:11). I Kleist je bio upoznat s takvim istraživanjima i često je promišljao o tome kako se mogu usporediti fizički i psihički fenomeni. Smatrao je da se ljudska priroda može razumjeti kroz usporedbu s prirodnim fenomenima i često se služio meteorološkim metaforama u svojim djelima, ali i privatnoj korespondenciji. Gromovi i munje su tu igrali posebnu ulogu kao simboli iznenadnih promjena, šokova ili djelovanja sudbine, često kao zloćudne ili kažnjavajuće sile. Kao što piše u jednom pismu svom tutoru, nakon što je odlučio odustati od vojne karijere i posvetiti se filozofiji i matematici, osjećao se sigurnim od iznenadnih udara sudbine ili doslovno prevedeno *munja sudbine (Blitz des Schicksals)* (Kleist, prema Tatar, 1978:87).

I u ovoj pripovijesti koriste se munje kako bi se opisalo neočekivano stanje kao što je šok prepoznavanja ili prihvaćanja nekog događaja. To je naročito vidljivo u ovom primjeru:

„Munja što bi u *zimski dan* bljesnula s neba ne bi mogla *smrtonosnije* pogoditi nego što je mene pogodio ovaj prizor,...“ (Kleist, 1987:124. op.a. moj naglasak).

Te riječi izgovara saski knez nakon što je shvatio da se proročanstvo sa srndaćem ispunilo te da će se tako ispuniti i sve drugo što je bilo rečeno. Takva spoznaja je potpuno neočekivana, a to Kleist naglašava govoreći o munji na „zimski dan“ kad su one doista meteorološki rijetke i neočekivane. Spominje se također i njena smrtonosnost kako bi se dodatno naglasilo teško stanje uma koje je iznenadna spoznaja prouzročila.

Munja također veoma jasno simbolizira sudbinu ili višu silu. Kohlhaas u potrazi za odbjelim von Tronkom dolazi u ženski samostan Erlabrunn, u kojemu se ovaj kratko vrijeme skrivao. Međutim, tamo ga ne nalazi i zamalo reagira veoma nasilno:

„Kohlhaas, našavši se opet u paklu nezadovoljene osvete, okrene konja i već htjede viknuti: Zapalite!, kad *silna munja* udari o tlo tik kraj njega.“ (Kleist, 1987:43, op.a. moj naglasak).

Na taj način ga viša sila putem munje sprječava da ne počini puno teži zločin od onih koje je do tada činio, jer bi mnogo teže pridobio naklonost puka, ali i čitatelja, da je dao spaliti samostan pun redovnica. Ulogu munje kao instrumenta više sile Kleist dodatno naglašava i u samom tekstu. Predstojnica samostana netom prije toga govori Kohlhaasu: „Boj se Boga i ne čini nikakve nepravde!“ (ibid). Tako Kleist već u povijesnom dijelu pripovijesti naglašava skrivenu silu koja upravlja prirodom i čovjekom, a koja će se kasnije i izravno umiješati.

4.2 *Lisbeth i tajanstvena gatara*

Jedan od ključnih događaja cijele pripovijesti također se može promatrati kroz opoziciju sudbine i slučajnosti, a to je smrt Kohlhaasove žene Elizabeth ili Lisbeth. Ona umire od posljedica ozljede koju je zadobila dok je pokušavala predati Kohlhaasovu tužbu izravno zemaljskom gospodaru u Berlinu. Dok se pokušavala približiti brandenburškom knezu na ulici, jedan od njegovih stražara ju je, „zbog puke surove revnosti“ (ibid:35), udario u prsa drškom koplja. Kohlhaas krivicu i za ovaj događaj pripisuje plemiću von Tronki, a djelomično i saskom izbornom knezu u Dresdenu, iako oni nisu imali nikakve veze s cijelim događajem. Kleist cijeli događaj opisuje kao nesreću i opravdava brandenburškog kneza naglasivši da se sve odvijalo „...bez njegove krivice, ...“ (ibid). Samom događaju prethodi i par zanimljivih slučajnosti. Kaštelan brandenburškog kneza je bivši Lisbethin prosac iz mladosti i ona preko njega namjerava ući u dvor kako bi predala molbenicu. Naravno, on baš na kobni dan nije kod kuće i Lisbeth se mora gurati kako bi došla do kneza. Dvije slučajnosti koje dovode do niza događaja koji će zapaliti cijelu pokrajinu ili jednostavno sudbina? U svijetu koji nam prikazuje Kleistova pripovijest slobodno se može govoriti o sudbini. Ovaj događaj naime utječe na pripovijest na dva veoma bitna načina. Prvi je naravno to što bi Lisbeth, kao Kohlhaasova žena, mogla zaustaviti njegovo nesmiljeno traganje za pravdom i njezina smrt mu daje mnogo veću slobodu djelovanja. Drugi je pak taj što bez njezine smrti ne bi bilo izleta u nadnaravno i tajanstvene starice, koja je ili Lisbethin dvojniki ili njezin duh. Kleist je pomno planirao njezin povratak što nam govori i činjenica da je

njena smrt u stvari njegov dodatak povijesnim događajima, jer kao što znamo supruga Hansa Kohlhaasa nadživjela je svoga muža odmetnika (Passage, prema R.S.Lucas, 1970:130).

Kleist vraća Lisbeth u liku stare gatara koja svojim proročanstvima Kohlhaasu daje mogućnost postizanja pravde i osвете, ali mu pruža i mogućnost da spasi svoj život. Njezin identitet čitatelju ne otkriva odmah, već nas polagano vodi prema tom zaključku, zajedno s Kohlhaasom. U njihovom prvom susretu, neposredno nakon Lisbethine smrti (Kleist, 1987:109), nema nikakvih naznaka da se radi o njoj. Spominje se samo stara gatara koja mu daje metalnu čahuru nepoznata sadržaja. Kod njihovog kasnijeg susreta u berlinskoj tamnici (ibid:128-132), kad je čitatelj već upoznat s važnosti čahure zbog priče saskog kneza, polako dobiva sve više znakova da se doista radi o Lisbeth. Nakon prve zbunjenosti Kohlhaasova djeca veoma pozitivno reaguju na nju, a i stari pas je prepoznaje. Čak je i sam Kohlhaas zatečen njenom sličnošću sa svojom pokojnom ženom:

„Trgovac konjima je međutim zamijetio između nje i svoje pokojne žene Lisbeth toliku neobičnu sličnost da ju je gotovo htio zapitati je li ona njena baka...“ (ibid:129).

I nakon tog događaja možda bismo mogli misliti da se radi o nekoj Lisbethinoj dvojnici, da nam Kleist nije dao eksplicitni dokaz da se doista radi o Lisbeth vraćenoj iz smrti. Dok Kohlhaasa vode na stratište uručuju mu poruku koja je zapečaćena pečatnjakom stare gatara, a potpisana s „Tvoja Elizabeth“ (ibid:135), čime nestaje svaka sumnja.

Neki kritičari ponovno pojavljivanje Lisbeth pod krinkom stare gatara ili proročice smatraju tematskim i stilskim remećenjem narativne strukture pripovijesti (Landwehr, 1992b:431), dok su neki otišli tako daleko da su te dijelove i izbacivali kao u već spomenutom prijevodu Dobriše Cesarića. No mnogi autori se s time ne slažu i smatraju da je uplitanje nadnaravnog već najavljeno ranijim nedosljednostima i pristranim upadicama pripovjedača koje ukazuju na njegovu nepouzdanost (ibid:432). Ono što je sigurno jest da je s pojavom proročanstava uloga sudbine u ovoj pripovijesti iznenada veoma ojačala. Svi likovi, uključujući Kohlhaasa i njegove protivnike, do tog trenutka djeluju, naizgled samostalno, kako bi ostvarili svoje ciljeve i utjecali na svoju okolinu. Sad ih se, a naročito saskog kneza, stavlja u položaj u kojem unatoč svim svojim

naporima ne mogu učiniti ništa kako bi promijenili svoju sudbinu. Pojavljuju se i elementi koji su nam poznati iz antičkih drama, kao što je *samoispunjavajuće proročanstvo*. U zgodi koju prepričava saski knez proročanstvo se ne bi ispunilo da nije bilo izrečeno. Gatar proriče da će knezove na izlazu s trga dočekati određeni srndać, što oni pokušavaju spriječiti njegovim ubijanjem, ali da ga nisu ubili nikad ne bi mogao pobjeći iz svoje nastambe, a pas ne bi mogao dovući njegovu lešinu na trg (Kleist, 1987:124,125). Takvu sudbinu mogli bismo promatrati na način uobičajen u romantičarskoj drami s početka 19. stoljeća, kao silu kojoj se ne može i oduprijeti i kojoj je „čovjek prepušten na milost i nemilost“ (Bobinac, 2008:53). No Kleistovo viđenje sudbine i nije tako jednostavno, jer njegova sudbina ispunjava drugačiji zadatak.

4.3 Sudbina kao korektiv pravnom sustavu

U svojem eseju „*Aufsatz den sichern Weg des Glücks zu finden*“, Kleist pretpostavlja postojanje sudbine (*Schicksal*) koja ponovno uspostavlja ravnotežu između sretnih i nesretnih događaja u životu svakog pojedinca (Landwehr, 1992a:255). No, takva sudbina funkcionira kao neka vrst „kozmičke bilance“ (ibid:257) i pojedinac ne može spoznati kakva mu je sudbina dok god ne dostigne „vanjsku točku gledišta“ koja se naravno dostiže tek u trenutku kad je moguć pogled na život u njegovoj ukupnosti, to jest nakon smrti (ibid). Margaret Landwehr nadalje smatra da se u Kleistovim proznim tekstovima, kao što je i ova pripovijest, ta sudbina prikazuje na sljedeći način:

„Za vrijeme prvog čitanja, kad čitatelj doživljava događaje onako kako se oni i događaju, zajedno s likovima, naizgled vlada slučajnost. Iznenadni, neočekivani obrati u radnji upućuju na nedostatak ikakvog reda u događajima. Ali uz pogled unatrag, međutim, čitatelj stječe pregled radnje i otkriva skriveni red ispod kaosa.“ (ibid:258. op.a. moj prijevod).

Likovi sami obično ne dobivaju uvid u svoju sudbinu, to jest dobivaju je tek nakon smrti, što nam je i posebno naglašeno u ovoj pripovijesti. Kohlhaas je svjestan dobivene pravde i osvete koju mu je omogućila sudbina samo zato što mu je Lisbeth otkrila njenu mogućnost, a sama Lisbeth je već zakoračila onkraj smrti. No on je i dalje prepun pitanja oko toga tko je ona, odakle joj znanje koje posjeduje i zašto je baš njemu predala taj papirić s proročanstvom koji se nalazi u čahuri. Ona mu na ta pitanja odgovara: „Do

viđenja, Kohlhaase, do viđenja! Sve ćeš doznati, ako se opet sastanemo!“ (Kleist, 1987:132) Time mu nagoviješta ponovni susret u zagrobnom životu u kojemu će dobiti sve odgovore koje želi, iako možda postoji određena sumnja oko tog susreta, što bismo mogli iščitati iz formulacije „*ako se sretnemo*“. Ta formulacija je možda takva i zbog toga što mu Lisbeth osim mogućnosti osвете nudi i mogućnost spašavanja vlastitog života, to jest zamjenu proročanstva za pomoć saskog kneza pri oslobađanju ili bijegu iz zatvora. Kohlhaas naravno na takvo što ne pristaje ni nakon što se Lisbeth poziva na njihovu djecu i potrebu koju bi ona mogla imati za ocem (ibid:131), kao što uostalom nije želio odustati od potrage za pravdom niti prvi put kada ga je to molila na sličan način (ibid:33). Njegova sumnja u riječ saskog kneza je možda i opravdana (ibid:131), ali njegovo odustajanje od osвете nikad nije ozbiljno dovedeno u pitanje.

Bez takve sudbine, koja je intervenirala putem nadnaravnih elemenata kao što je oživljena Lisbeth, Kohlhaas ne bi uspio u potpunosti doći do svoje osвете, koja je ispunjena u trenutku kad je, progutavši ga (ibid:138), uskratio saskom knezu proročanstvo. Međutim, pravda koju je Kohlhaas tako dugo tražio bila je zadovoljena već i prije toga. Presuđeno je u njegovu korist, konji su vraćeni u prvobitno stanje, a plemić Wenzel von Tronka je osuđen na kaznu zatvora. Osveta saskom knezu potrebna je samo zbog ponovnog uspostavljanja određene „kozmičke ravnoteže“, ako je tako možemo nazvati. Saski knez je kriv zbog toga što je dopustio korupciju na svom dvoru i protiv nje nije poduzimao ništa ni nakon što je izašla na vidjelo. Iako mu svjetovne vlasti i pravni sustav zbog toga ne mogu ništa, on će svejedno biti kažnjen od strane više sile, a uz njega možemo očekivati i kaznu za one koji su mu pomagali vladati. Proročanstvo bi naime trebalo sadržavati tri sljedeće stvari:

„...ime posljednjeg vladara iz tvog doma, godinu u kojoj ćeš izgubiti svoju državu i ime onoga tko će je silom oružja prisvojiti.“ (ibid:123)

Svi ti odgovori su skriveni i u pripovijesti se ne otkrivaju, ali s obzirom na to da je pripovijest napisana više od dvjesto godina nakon povijesnih događaja, čitatelj može posjedovati uvid u „budućnost“ saskog kneza. Do previranja dolazi veoma brzo i saski izborni knez doista gubi svoju državu u vjerskim sukobima i ratovima koji potresaju Sveto rimsko carstvo sredinom 16. stoljeća. Također, možemo pretpostaviti da su položaje ili živote izgubili i svi oni koji su bili uz njega, a naročito bliski dvorjani kao

što su komornik ili peharnik. Kao što to kaže R.S. Lucas u svom eseju o Michaelu Kohlhaasu, čini se da je kod Kleista „život taj koji donosi presude“ (R.S.Lucas, 1970:142). I doista, svi koji su aktivno činili nedjela kažnjeni su do kraja pripovijesti, najčešće smrću, uključujući i samog Kohlhaasa, dok su nagrađeni oni koji su se zalagali za dobro, kao što je to slučaj s kapetanom Heinrichom von Gesauom koji je promoviran u vrhovnog kancelara (Kleist, 1987:102). Sudbina uvijek uspostavlja ravnotežu, iako je pojedincu to ponekad teško spoznati.

5. ZAKLJUČAK

Intervencija sudbine na kraju pripovijesti vraća nas tamo gdje je sve počelo, na granicu između pravde i osвете. Kohlhaas postiže i jedno i drugo, ali pod cijenu vlastitog života, stavljajući svoju potragu iznad svega, čak i ljubavi prema svojoj obitelji. Je li postignuto bilo vrijedno toga? Mogli bismo pomisliti da je Kohlhaas trebao nastaviti živjeti svojim životom ne osvrćući se na relativno sitnu nepravdu, no ako pojedinac nikad ne bi reagirao, sustav se ne bi mogao mijenjati. Kod tog djelovanja svakako treba biti veoma oprezan, jer kako to primjećuje Marijan Bobinac, govoreći o ovoj pripovijesti u *Uvodu u romantizam*:

„Stari apsolutistički poredak pokazuje se istrošenim, tako da se nameće potreba za individualnom akcijom; no izgubi li pojedinac pritom moralnu orijentaciju, njegova će potraga za skladom između općeg prava i prava na samoodređenje nužno završiti u kaosu.“ (Bobinac, 2012: 217)

Kleist nam ovakvu tezu veoma zorno i pokazuje. Prvotna, sitna, nepravda širi se i raste kroz birokratiziran i neučinkovit pravni sustav sve dok se glavni protagonist ne dovede do kraja svog strpljenja. Mogli bismo povući paralelu s drugim likovima suočenim sa sličnim birokratiziranim košmarima, naročito iz književnosti ranog 20. stoljeća, što mnogi i čine uspoređujući Kohlhaasa s Kafkinim Josefom K.. No za razliku od Kafkinog, Kleistov protagonist se sa svojom sudbinom ne miri i ne prepušta se na milost ili nemilost sustava. On uzima stvar u svoje ruke i pokušava iznuditi pravdu na bilo koji način, a to mu na kraju i uspijeva, što vlastitim nastojanjima što intervencijom više sile. Pritom Kohlhaas doista na trenutke gubi moralnu orijentaciju i završava u kaosu. I upravo taj gubitak orijentacije ukazuje na jasnu opoziciju između *pravde* i *osвете*. Potraga za pravdom pretvara se u potragu za osvetom, a Kohlhaasa čak stavlja u položaj koji mnogi nazivaju terorističkim. Privremena suspenzija društvenog poretka na području pod Kohlhaasovom kontrolom Kleistu pak izvrsno služi kako bi čitatelja upozorio na opasnost od zlouporabe autoriteta koju sa sobom nosi revolucija. No koristeći se povijesnim izvorima i ličnostima, Kleist jednako vješto ukazuje i na opasnost od slijepog podržavanja postojećeg poretka kojemu je također prijeko potrebna promjena. Propitkuje i ulogu duhovnih autoriteta, kroz lik Martina Luthera, u uspostavljanju i održavanju svjetovnih vlasti.

Daljnje preispitivanje pripovijesti i promatranje kako protagonist i ostali likovi djeluju, bilo individualno ili unutar sustava, dovodi do opozicije *djelovanja* i *reagiranja*. Kroz tu opoziciju nastojao sam prikazati kako pojedinci unutar birokratiziranog sustava djelomično gube sposobnost samostalnog odlučivanja i moraju se pokoravati unaprijed postavljenim odnosima moći i utjecaja. Kohlhaas, kao protagonist, unutar tog sustava zauzima naizgled pasivnu ulogu, ali ostaje središnjom osi oko koje se vrti cijela radnja i pokazuje nam da se djelovati može na vrlo različite načine.

Završni dio pripovijesti uvodi i treću opoziciju, a to je ona između *sudbine* i *slučajnosti*. Kleist ovdje ubacuje nadnaravne elemente kao što su proročanstva i komunikacija s preminulima koji naizgled nisu uklopivi u povijesni ton prethodnih dijelova. No ono što sam pokušao i dokazati preispitujući ovu opoziciju jest da upravo ti elementi učvršćuju cijelu pripovijest i prikazuju nam Kleistovo viđenje svijeta. Svijet je, iz pozicije pojedinca, uistinu kaotično i vrlo često okrutno mjesto. Događaji se odvijaju potpuno neočekivano i pred njima je pojedinac često bespomoćan, no ispod svega toga mora se nalaziti određeni red koji Kleist prepoznaje u prirodi kojom upravlja neka viša sila. Tu silu Kleist naziva sudbinom, ali njen naziv nam i nije bitan, jer je po svojoj prirodi nedokučiva, a odgovori se mogu dobiti jedino nakon završetka životnog puta.

No što je s granicom pravde i osvete? Možemo li je odrediti ili ipak ostaje neodređena? Kao što sam se trudio prikazati sve do samog kraja pripovijesti jasna granica između ova dva pojma neprestano se pomiče, a ponekad i potpuno briše. Moj zaključak bi bio da nam Kleist pokušava poručiti da smo mi ljudi, i kao pojedinci i kao društvo, sposobni samo za osvetu zbog toga što nepristrano i racionalno reagiranje nije u našoj prirodi. Čak i Kohlhaas, čiji se osjećaj za pravednost uspoređuje sa zlatarskom vagom, često djeluje nepromišljeno potaknut ponosom ili srdžbom. Prava pravda je nešto što se može postići samo posredstvom više sile i to nakon što ona pojedincu možda više niti neće koristiti za života. Međutim, moje mišljenje je da Kleist ne zagovara apatiju i pasivnost. Pojedinac ipak može djelovati i često se pred njega stavljaju izbori. Kao što pripovijest i naglašava više puta, Kohlhaas do samog kraja može izabrati i drugačiji završetak. On to ne čini, ali nama kao čitateljima ostaje poruka da se ne moramo izgubiti između pravde i osvete.

LITERATURA:

Allan, Sean „*Mein ist die Rache spricht der Herr*“: *violence and revenge in the works of Heinrich von Kleist.* , u Fischer, Bernd (ur.) *A companion to the works of Heinrich von Kleist*, str. 227-248, Camden House, Woodbridge, 2003

Bobinac, Marijan, *Drama njemačkog romantizma i nastanak novije hrvatske drame*, u Užarević, J. (ur.) *Romantizam i pitanja modernog subjekta*, Disput, Zagreb, 2008

Bobinac, Marijan, *Uvod u romantizam*, Leykam international, Zagreb, 2012

Champlin, Jeffrey, *Reading Terrorism in Kleist: The Violence and Mandates of Michael Kohlhaas*, u *The German Quarterly*, Volume 85, Issue 4, str. 439–454, 2012

Griffiths, Elystan, *Political Change and Human Emancipation in the Works of Heinrich von Kleist*, Camden House, Woodbridge, 2005

Hammer, Barbé Stephanie, *The Sublime Crime: Fascination, Failure, and Form in Literature of the Enlightenment*, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1994

Hotz, Ingrid i Davies, Paul, *Heinrich Von Kleist's Michael Kohlhaas - Peter Hafftiz's Märckische Chronic : A Comparison Of Novelle And Source Material With Particular Regard To Medieval Legal Conceptions*, u *German Life and Letters*, Volume 4, Issue 1, str. 9–20, 1987

Kaiser, B.M. *Figures of Simplicity: Sensation and Thinking in Kleist and Melville*, State University of New York Press, Albany, 2010

Kleist, Heinrich von, *Michael Kohlhaas: iz jedne stare kronike* / [preveo Dobriša Cesarić], Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947

Kleist, Heinrich von, *Michael Kohlhaas* [preveo Leo Držić], Grafički zavod Hrvatske, Zagreb. 1987

Kuhns, Richard, *The Strangeness of Justice: Reading Michael Kohlhaas*, u *New Literary History*, Vol. 15, No. 1, Literature and/as Moral Philosophy, str 73-9, John Hopkins University Press, 1983

Landwehr, Margarete. "*The Balancing Scales of Justice: Chance, Fate, and Symmetry in Kleist's Novellas.*", u *Colloquia Germanica* 25, no. 3/4, str. 255-74, 1992

Landwehr, Margarete. "The Mysterious Gypsy in Kleist's "Michael Kohlhaas": The Disintegration of Legal and Linguistic Boundaries", u *Monatshefte* 84, no. 4, str. 431-46, 1992

Lucas, R S., *Studies in Kleist*, u *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 44.1 , Mar, str. 120-170, 1970

Reeves, Nigel, *Kleist's Bedlam: abnormal psychology and psychiatry in the works of Heinrich von Kleist*, u Cunningham, A.i Jardine, N. (ur.) *Romanticism and Sciences*, str. 280-294, Cambridge University Press, Cambridge, 1990

Tatar, Maria, *Spellbound: Studies on Mesmerism and Literature*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978

Užarević, Josip, *O romantizmu danas*, u Užarević, J. (ur.) *Romantizam i pitanja modernog subjekta*, Disput, Zagreb, 2008